

Frá Landslækninum:

Nøkur orð um AIDS

Mong eru tey, ið eru farin at ræðast hesa nýggja sjúku og at kenna seg ótrygg av henni. Fram um alt tey sjálvandi, sum hoyra upp í sonevndu vandabólkarnar, men eisini mong onnur bera ótta fyri sjúkuni.

AIDS er eitt vandamál, bæði sálarliga, samfelagsliga og læknarfrøðiliga. Eitt stórt vandamál. Men kortini ber til at siga við vissu, at fólk úttan fyrri sjálfvan vandabólkin bert eru ógvuliga lítið høtt av smittu. Ikki at latast um vón um vandan er kortini eisini lítið skilagott og tað er at vera óv mikið ræddur.

AIDS smittar ikki við vanligari nerting, men bert við kynsligari samveru og við blóðinum. Uttan vanda kunnu vit sostatt halda áfram at sýna eymleika og samhuga hvør móti øðrum.

Smáverur, tað er mikroorganismur, hava verið til her á fold eins leingi og vit menniskju, ja, nógvar longur. Samtíð verðan hevur verið meira og minni fríðarlig. Hesar smáverur — soppar, bakterjur og virus — hava frá upphavi verið orsök til nógvar sjúkur.

I hesi grein skal verða roynt at greiða frá tí, ið vit vita um AIDS og um á hvørjum stigi granskingin í lötuni er.

Hvat merkja starvirnir AIDS?

Sjúkan AIDS varð á fyrsta sinni funnin í USA á vori 1981. Hon fekk navnð AIDS, og standa hesir fyra bókstavarir fyri «Acquired Immune Deficiency Syndrome». Hetta merkir á føroyskum:

«Samheilð av sjúkueyðkennum elvd av fingrari órinsbilan». Kundi á føroyskum kanska itíð okkurt sum: Fingrið sjúkuvíðkæmi.

Síðan fólk vórðu varug við hesa sjúku er talið av tilburðum vaksið í stórum og er tvífaldað hvørjar seks til átta mánaðar. Frá 1981 og til endan av apríl 1985 vóru í USA tilsamans frábodaðir 10.000 tilburðir, ella 41 tilburðir fyri hvarja millión í-búgvár. 75% av tilburðinum eru funnir hjá monnum, ið vóru homoseksuellir bururav ella av og á (t.e. umframt við monnum eisini høvdu kynsligt samband við konufólk) og 17% hjá fólki, ið vannýta rúseitur við at spræna inn tað rúsdandi evnið.

I Danmark vóru teir fyrstu tilburðirnir við AIDS staðfestir í 1980/81. 17. juni 1985 vóru tilsamans frábodaðir 47 AIDS-tilburðir har. 22 av

hesum sjúklingum eru longu deyðir. Vøksturin í talinum á AIDS-tilburðum í Danmark hevur verið eins stórur og í USA. Fyrstu 3 mánaðirnar í 1985 eru frábodaðir 9 sjúklingar í Danmark. Heldur hesin tíðleikin áfram, so vænta menn, at dupult so nógvar frábodanir koma í Danmark um AIDS sjúklingar í 1985 sum í 1984. Um so er, at talið av nýggjum AIDS-sjúklingum gerst dupult so stórt fyri hvørt ár, so metir danska heilustjórnin at AIDS vil verða funnið hjá úr 1.200 upp í 1.500 sjúklingum í Danmark fram til 1990. Hesi tölur eru kendir sjúklingar. Men mett verður, at nógvar fleiri fólk eru smittað. Onkur kenur metir talið á smittaðum fólki í Danmark í dag at vera um leið 6.000.

Hesin veruleikin ger, at tað er neyðugt at fólk gerast kunnug um tað, ið vit vita um AIDS, og hvussu langt áleiðis granskingin er hesum víðvikjandi.

Hvat er AIDS?

Tað skilst, at AIDS er ein ógvuliga álvarslig sjúka. Gávarnar hjá mannakroppinum at verja seg fyri ávisum iðgerðsjúkum og fyri einum illkynjaðum vøkstri, ið nevnist Kaposi sarkom minkir í stórum. Hetta sæst ikki hjá fólki, har mótsøðuforið er, sum tað eigur. Mótsøðuforið okkara verjur okkum móti iðgerðsjúkum og helst eisini móti summum vøkstrum.

Mótsøðuforið (órinsverjan), er ein rættiliga flektrur sínámillum leikur millum ymisk sløg av blóðkroppum.

Sum áður nevnt so er bilandi mótsøðuforið í samband við sjúkuna AIDS ikomin. Hon er fingin og sostatt ikki víðfodd. I dag vita vit at bilandi mótsøðuforið er elvt av einum virus, ið verður nevnt Humant T-lymfotróp virus typa III, stýtt HIV-III.

Virusjúkur gera, at kroppurin framleiðir andevni, sum royna at vera av við smittuevnið. I flestum smittandi sjúkum eydnast hetta, og tá ið andevninna hava gjørt arbeiði sitt, so smittar ein ikki longur. Og i fleiri forom verður ein tað ikki sjúkur aftur av somu smittandi sjúku.

Tey ið verða smittað við AIDS-virus, framleiða næstan øll andevni móti HIV-III. Hetta merkir to ikki at virus doyir, og at smittan heldur uppat, sum vant er at vera við virus-

iðgerðsjúkum. Hesar serligu umstøður bera í sær, at ávising av HIV-III-andevni í blóði visir ikki bert, at fólk ið er vorðið smittað við AIDS-virus, men eisini at hann ella hon má sigast at kunna smitta. Smittuforið er ymiskt, men varir helst í nógvar ár, kanska alt lívið.

Iðgerðartíð og sjúkutekin

Iðgerðartíðin, tað er tíðin frá ein er smittaður og til sjúkan visir seg, er ymisk, úr fáum mánaðum og upp í fleiri ár.

Sjúkutekin kunnu vera trupulleikar, ið hava varað í fleiri mánaðar við ringari mæði, nógvum fepri, ringum sveitta um náttina, ringum livsyki (diarrei), lættan úttan kenda orsök, hovnír eitlar, serliga á hálsi og undir hondum. Eitlarnir kunnu annaðhvørt vera eymir ella ikki sárir. Hesi sjúkueyðkenni eiga at fáa fólk at fara til lækna til kanningar.

HIV-III-iðgerðarstöðan finst eisini heilt úttan sjúkueyðkenni.

Koma seinni livshóttandi iðgerðarsjúkur o'ella Kaposi sarkom sum vøkstir í húðini ella í eitlunum, ber til at staðfesta sjúkuna AIDS.

Iðgerð við HIV-III kann sostatt elva frá ongum trupulleikum til livshóttandi sjúkur. Sjúkuavgerðin AIDS er bert galdandi fyri tað álvarssamasta livshóttandi støðurnar í HIV-III-iðgerðini.

Tað tykist, sum er tað bert tann minni parturin av teimum smittaðum, sum fær AIDS. Iðgerðin tykist nær sum helst at kunna stóða í síni gongd, í minsta lagi áðrenn stóðan ber fram móti AIDS. Men stóðgar iðgerðin, so ber ikki til hjá okkum í dag at siga, um sjúkan er bast ella so virus-iðgerðin er duld (latent) og síðan seinni kemur í ljósmála og tekur dik á seg.

Hvat hendir teimum, ið eru smittað við HIV-III?

Av teimum sum eru smittað, men eingi sjúkueyðkenni enn hava, fara helst so við og við nokur prosent at verða og so við og við fáa AIDS. Av teimum, ið hava trúnaðar eitlar ella tekin uppá bilandi mótsøðuforið, tykist vandin fyri AIDS at liggja millum 10 og 20%, tá ið tey eru fylgd læknaliga í eini 2 ár.

Av teimum, sum fingið hava AIDS, hava bert eini 20% enn verið á lívi eftir 2 árum. Nokur rættilig viðgerð finst ikki. Hóast tað kann

bera til at lekja onkra iðgerðarsjúku, sum sjúklingurin hevur fingið, so er vandin stórur fyri at onkur onnur álvarssom iðgerðarsjúka kemur í.

Tá ið hugsað verður um tey døpuru útlitini fyri tey, ið rakt verða av AIDS, er eyðsæð, at vit eiga at royna at gera tað, sum gerast kann til tess at minka um møguleikan fyri, at HIV-III verður spjatt til fleiri. Eins tydingarmikið er at tann, ið smittaður er, roynir at byrgja fyri, at sjúka hansara versnar til AIDS.

Hvussu spreiddist virus?

HIV-III smittar við samlegu og igjøgnum blóðsamband — t.e. blóðflutning, og tí somu innspræningarnalir (kanylir) verða nýttar til fleiri fólk og ikki sotteinskaðar uppmillum, v.m. I føroyska heilsuverkinum nýta vit ikki sprænur (sprotur) ella nálir á ein slíkan hátt, at nakar kann smittast. Tann smittan, ið verður førd yvir á hendan hátt, kemur bara fyri hjá teimum, sum fallin eru til rúseitur, og sum spræna tað inn fleiri við somu sprænu ella somu nál.

Tann langa tíðin, sum gongur frá tí at eitt fólk er smittað og til sjúkueyðkennini fyri HIV-III-smittu — og um so er, at sjúkueyðkenni yvirhøvur koma —, ber sær, at stórur vandi er fyri, at smittandi, sum kenna seg heilt frísk, kunnu smitta onnur við kynsligum sambandi ella við at lata blóð.

Smittan verður ikki borin manna millum á annan hátt. Tí er gott at vita hetta:

HIV-III smittar ikki av vanligari samveru manna millum.

Ikki er vandamikið at nerta við ein, sum er smittaður.

Vandi er eingin av at taka onkran lut, sum smittað fólk hevur nomið við.

Smittan verður ikki borin gjøgnum luftina.

Smittan verður ikki borin við mati.

Eingin verður smittaður av at nýta sama toalett sum hin sjúki.

Eingin verður smittaður av baðivatni, sum sjúklingurin hevur verið í.

Hvørji eru í vanda fyri at verða smittað við HIV-III?

Royndir visa, at HIV-III smittuvandin er avmarkaður til hesi:

Mannfólk, sum í 1979 ella seinni hava havt kynsligt samband við aðrar menn.

Konufólk sum hava havt samlegu við slíkum monnum.

Fólk, ið vannýta rúseitur við at spræna tað inn innan-æðra og tey, sum kynsligt samband hava við tey.

Fólk við blóðarasjúku. Tey kunnu verða smittað av innfluttum blóðevnum, sum tey noyðast at hava, so tey kunna liva eitt vanligt liv.

Tey, sum kynsligt samband hava við HIV-III smittað fólk. Smittaðar kvinnur kunnu bera smittuna inn á pinkubørn. Smittan hendir helst gjøgnum livmóðrina, í samband við barnsbúrd ella møgulega stutt eftir hann.

Fólk frá Haiti og afrik-

Í hesi greinini greiðir Hogni Debes Joensen, landslækni frá tí, ið vit í dag vita um sjúkuna AIDS og um á hvørjum stigi granskingin í lötuni er.

anskum londum kring linjuna (ekvator) og tey, sum havt hava kynsligt samband við tey.

Prostituerað (t.e. mannfólk ella konufólk, sum bjóða sær til) — og sum oftast samstundis vannýta rúseitur innan-æðra — og við-skiftafólk teirra.

Eingin sum arbeiðir í heilsuverkinum hevur fingið AIDS, tá ið tey hava verið um AIDS sjúklingar ella eru komin í samband við kanningarvertir (t.d. blóð) frá slíkum.

Til teirra, ið hoyra upp í onkran av vandabólkunum:

Gevið ikki blóð ella plasma. Halt teg í kynslívi bert til eitt fólk til at minka um smittuvandan.

Nýt altíð hit (kondom) við samlegu.

Til teirra, ið vannýta rúseitur innan-æðra

Um so er, at tú ert ikki førur fyri at halda uppat at spræna inn í teg sjálfan, so skalt tú ongantíð byta sprænur og nálir við nakran annan.

Teimum, ið leita samband við

prostituerað (mannfólk og konufólk, sum bjóða sær til):

Halt teg frá samlegu við prostituerað, tí at tey ofta nýta rúseitur innan-æðra, og av tí stendst ókurt smittuvandi.

Til teirra, ið ferðast uttanlands:

Hav ikki kynsligt samband við onnur enn tey, ið tú kennir ógvuliga væl. Mest ræður um at vera varin á ferðum til afrikansk lond kring linjuna og til Haiti, har sjúkan serliga ofta kemur fyri.

Til teirra, ið eru heilt úttan fyrri vandabólkarnar:

Havið kynsligt samband við so fá fólk sum til ber. Havið ikki kynsligt samband við prostituerað og fólk, sum nýta rúseitur innan-æðra. I USA Hava prostituerað konufólk, sum eru vorðin smittað, eisini smittað menn. I t.d. Zaire og Kenya er AIDS ein sjúka, ið er líka vanlig hjá kvinnum og monnum.

Hogni Debes Joensen
landslækni